

Mindaugas ČERNIAUSKAS

KARALIAUS SUGRĮŽIMAS

Šių metų gegužės 19 d. Merkinės krašto muziejuje iškilmingai atidengtas skulptoriaus Daliaus Drėgvos sukurtas paminklas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vladislovui IV Vazai. Iškilnėse dalyvavo gausus būrys svečių, tarp kurių dalyvavo ir Lenkijos Respublikos ambasadorė Lietuvoje Urszula Doroszewska. Mintis pastatyti paminklą Abiejų Tautų Respublikos valdovui Merkinėje kilo neatsitiktinai: ją padiktavo pati vietos dvasia: su karaliumi siejami Merkinės istorijos faktai, istoriniai Merkinės pastatai, legendos ir, žinoma, tai, kad 1648 m. gegužės 20 d. Merkinėje ir mirė šis valdovas, kurio valdymo laikai Lietuvos istoriografijoje įvardijami kaip Aukso amžius. Šiame straipsnyje apžvelgiama, kaip kilo mintis įamžinti valdovo atminimą karaliaus biustu, kas finansavo iniciatyvą, kokie faktai karalių sieja su Merkinė ir kodėl Vladislovas Vaza svarbus Lietuvai ir mūsų savimonei. Apžvalgą jums pristato Merkinės krašto muziejaus direktorius Mindaugas ČERNIAUSKAS.

Šių metų gegužės 19 dieną, kai beveik viso pasaulio akys buvo nukreiptos į Jungtinę Karalystę – Vindzorą, kur tuokėsi sosto įpėdinis princas Harry ir jo išrinktoji JAV pilietė Meghan Markle, gausiai susirinkusieji Merkinėje svečiai šventė kitą, mums gerokai artimesnę savo krašto karališką istoriją – Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos sugrįžimo į Merkinę dieną. Sugrįžimo po 370 metų pertraukos, kai karaliaus Vladislovo Vazos kūnas jo priešmirtine valia iš Merkinės buvo išgabentas į Krokuvą senuoju Jogailaičių keliu, o širdis – į Lietuvos sostinę Vilnių, kur birželio 28 dieną po iškilmingų pamaldų padėta po Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus Šv. Stanislovo katedroje.

Taip sakydamas turiu omenyje Merkinėje atidengtą paminklą Abiejų Tautų Respublikos karaliui, kurį Lietuvai dovanavo Merkinės ir Lietuvos istorijos patriotai, jaunas talentingas skulptūros autorius Dalius Drėgva, Merkinės krašto muziejus.

Mintis sukurti paminklą Vladislovui Vazai Merkinėje gimė neatsitiktinai. Ją iškėlė Merkinės krašto muziejininkas Žygimantas Buržinskas, o įkvėpė, galima sakyti, pati *genius loci* – t. y. vietos dvasia, Merkinės istorija ir pėdsakas, čia paliktas Abiejų Tautų Respublikos valdovo, iš esmės tęsusio tradiciją, pradėtą dar jo protėvių – tų pačių gediminaičių, iš kurių kilusi ir lietuviškoji Vazų dinastija (Vladislovas Vaza buvo Žygimanto Senojo proanūkis, Švedijos karaliaus Jono III Vazos ir Kotrynos Jogailaitės anūkas, Žygimanto Vazos sūnus). Ta tradicija – tai valdovų vizitai į miestą tarp Lietuvos ir Lenkijos sostinių – Merkinę, dažnai tituluojamą istorine Dainavos krašto sostine. Šį apibūdinimą ji gavo neatsitiktinai.

XIV a. pabaigoje Merkinėje buvo įrengta viena svarbiausių LDK pilių. Bene dviejų šimtmečių karo su riteriais iš Europos istoriją šiandieną čia primena vienas išpūdingiausių Pietų Lietuvos piliakalnių. Būtent Merkinėje 1387 metų kovo 22 dieną Jogaila priėmė atstovus iš Vilniaus ir mūsų sostinei suteikė Magdeburgo miesto teises. Vėliau čia Lenkijos

THE RETURN OF THE KING

On 19 May this year, a monument to Władysław IV Vasa, the King of Poland and Grand Duke of Lithuania, by the sculptor Dalius Drėgva, was unveiled at Merkinė Regional Museum. Many guests attended the event, including Urszula Doroszewska, the Ambassador of the Republic of Poland to Lithuania. The idea of erecting a memorial to the ruler of the Polish-Lithuanian Commonwealth in Merkinė did not occur by chance. It was dictated by a spirit that is present in the area: the king is associated with Merkinė through several historical events, buildings and legends, and, of course, the fact that he died in Merkinė on 20 May 1648. Władysław IV Vasa's reign is described as a golden age in Lithuanian historiography. This article explores how the idea to eternalise the memory of the ruler in a bust originated, who financed the initiative, how the king is related to Merkinė, and why Władysław IV Vasa is important to Lithuanians and our identity. The author is the director of the Merkinė Regional Museum Mindaugas ČERNIAUSKAS.

karalius lankėsi dar ne kartą – kaip ir kiti valdovai, kurie su reikalais vyko į Lenkiją, Gardiną. Su tuo susijusi ir Merkinės sėkmė XIV–XVIII amžiais. Būdamą kelyje tarp sostinių, o dar ir išpūdingos gamtos vietovėje, kur savo vandenį sulieja Merkys ir Nemunas, Merkinė augo, statėsi, o 1569 metų gruodžio 7 dieną Žygimanto Augusto malone gavo ir privilegiją, užtikrinančią Magdeburgo miesto teises (anksčiau už Alytų, Šiaulius, Panevėžį, Marijampolę, Kėdainius ir kitus šiandieną gerokai didesnius miestus).

XIX a. viduryje Merkinėje lankėsi monografijos „Nuo Merkinės iki Kauno“ autorius Stanisławas Morawskis konstatavo iš esmės tą patį, ką ir visi kiti Merkinėje panašiu laiku lankėsi poetai, keliautojai, publicistai – „Merkinė kažkada buvo nepalyginamai šis tas daugiau“... Ir kaip tai paneigti, kai, skaitydamas garsaus kompozitoriaus, diplomato, politiko Mykolo Kleopo Oginskio atsiminimus iš jo rezidavimo Londone laiko 1790-aisiais, randi faktą, kad britų premjeras Williamas Pitas derybose su Lenkijos karalystės pasiuntiniu prekybai Oginskiu, pasidėjęs ant stalo žemėlapi, rodo susidomėjimą dviem miestais: Kaunu ir Merkinė – miestais, apie kuriuos britų pasiuntiniai, įvairiu metu siųsti į Lenkiją, atsiliepdavo labai palankiai. Deja, 1795-ųjų įvykiai, trečiasis ATR padalijimas net 123 metams ištrina Lenkijos ir Lietuvos valstybes iš Europos politinio žemėlapio, ir Merkinė netenka miesto statuso tarp sostinių – miesto, kuris parankus upėmis plukdomų prekių sandėliams, miesto, kuriame lankosi Abiejų Tautų Respublikos valdovai. Nes anapus Nemuno juk jau Prūsija, vėliau Lenkijos karalystė, kurios karalius – Rusijos caras.

Ir tik 1830–1831 metų sukilimas vėl primena carui, jog kova dar nelaimėta, nors daroma viskas, kad ATR neprisikeltų, jos šalininkų neliktų, kaip ir pačios idėjos, kurią simboli-zavo ir ATR valdovai.

Minėtasis Stanisławas Morawskis po apsilankymo Merkinėje apie 1850-uosius rašė:

Jeigu net nukirstum galvą – tiesiogine to žodžio prasme – likimo išrinktam merkiniečiui, kertu lažybų – jam pirma galva nukris nei pasakys, nes nežino, kad čia, pavyzdžiui, mėgo lankytis ir 1648 metų gegužės 20 dieną su tikro išminčiaus šypsena veide ir tardamas, kaip angelas, nusiminusiems tarnams ir bičiuliams: „Labanakt, broliai!“ numirė vienas riteriškausių, vienas geriausių mūsų karalių – Vladislovas IV, dideliame visos tautos liūdesiui ir sielvartui.

Šią Morawskio įžvalgą gegužės 19 dieną susirinkusiems svečiams Merkinės bažnyčioje, kur mišias už ATR valdovą ir Lietuvos ir Lenkijos valstybes laikė kunigas dr. Robertas Rumšas, ir buvo galima išgirsti muzikinę programą „Barokas Lietuvai“, priminė Merkinės krašto muziejaus direktorius Mindaugas Černiauskas. Kaip būtų šiandieną? Taip, tikėtina, kad ir šiandieną likimo išrinktas merkinis galbūt pirmiau netektų galvos, nei pasakytų, nes nežino. Bet tokia tikimybė jau būtų gerokai mažesnė, nes savo krašto istorijos mokome mokykloje, apie tai pasakojame muziejuje, o nuo gegužės 19-osios Merkinės svečiams ir vietiniams įdomią ir garbingą mūsų krašto istoriją primins ir karaliaus biustas, Merkinės muziejuje atidengtas praėjus lygiai 370 metų po karaliaus mirties.

Bet dabar trumpai apie karalių. Kodėl jo atminimas svarbus Lietuvai. Visų pirma – Lietuvos istoriografijoje tai bene vienintelis valdovas, kurio karaliavimo laikas priskiriamas Aukso amžiui. Kaip tik taip įvardijamas karaliaus Vladislovo Vazos valdymo laikotarpis. Nuo pat mažens Vladislovą tiek lietuviai, tiek lenkai laikė savo interesų gynėju. Dėl to Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vladislovas po tėvo mirties 1932 metais išrinktas be didesnių ir, beje, įprastų tokiomis atvejais ginčų tarp lietuvių ir lenkų. Ginčai kilo, kai reikėjo spręsti, kur laidoti valdovą (Lenkijoje ar Lietuvoje)...

Vladislovas Vaza buvo ne tik karalius, bet ir karys, karo vadas, valstybės sienų gynėjas. Pavyzdžiui, 1632 metais vadovaudamas 15 000 karių, valdovas nugalėjo Smolenską apguliusią 100 000 rusų kariuomenę ir privertė carą Mykolą Romanovą pasirašyti ATR naudingą Polianovos amžinos taikos sutartį.

Karalius turėjo ambicijų užimti Švedijos sostą, būrė visos Europos koaliciją karui su Osmanų imperija. Argi ne apie tai neseniai vis girdėdavome iš mūsų politikų, kalbančių apie Lietuvos lyderystę regione (nors svertai gerokai menkesni nei karaliaus laikais)?..

Svarbu ir tai, ką pastebi Liudas Glemža straipsnyje „Paskutinė Vladislovo Vazos kelionė į Lietuvą“: „Vladislovas Vaza buvo vienintelis Abiejų Tautų Respublikos valdovas, kuris bent iš dalies pakluso Lietuvos didikų ir bajorų reikalavimams, kad bendras Lietuvos ir Lenkijos valdovas kas trejus metus reziduotų Lietuvoje. Paskutinis jo rezidavimas Vilniuje yra simbolinis, nes žymi vieną iškiliausių Lietuvos sostinės istorijos taškų. Po 1648 m. Vladislovo Vazos vizito Abiejų Tautų Respublikos valdovai nustojo reziduoti Vilniuje ilgesnį laiką ir apskritai čia lankydavosi labai retai“. Nekalbant apie tai, kad karalius buvo didelis menų ir kultūrinio gyvenimo globėjas...

Karaliaus mirtis Merkinėje 1648-ųjų gegužės 20-osios naktį buvo vienas svarbesnių tų metų Europos įvykių, nes valdovas miršta pakeliui į Lenkiją su tikslu slopinti įsismarkavusį kazokų sukilimą Ukrainoje, pasibaigusį tuo, kad 1655-aisiais kaimyninės Rusijos kariai pirmą kartą nuo kryžiuočių laikų užima Vilnių, Kėdainius, Merkinę. Pakeliui viską degindami ir plėšdami. Sakoma, kad po to karo Vilnius, o ir pati LDK taip ir neatsigavo, taip pat neatgavo buvusio reikšmingumo tarptautiniuose santykiuose...

O kokios karaliaus sąsajos su Merkinė?

Neaišku, kada Vladislovas pirmą kartą lankėsi šioje vietoje, bet žinoma, kad 1626 metais jam perduota laikyti Merkinės seniūnija, miestas ir valsčius; dar jaunystėje pamėgęs Merkinę ir savo palankumą miestui išreiškęs įvairiuose dokumentuose, apdovanojęs ne vieną su juo anksčiau bendravusį miestietį, Vladislovas Vaza čia lankėsi 1630–1631-aisiais, kai slėpėsi nuo Lietuvoje siautusio maro, 1633-aisiais čia išlėjęs ir medžiojo su Venecijos respublikos pasiuntiniu. Lankėsi čia dar 1634, 1639, 1641 metais.

Nuo pat 1632-ųjų, kai tapo Abiejų Tautų Respublikos valdovu, Vladislovas Vaza miestui ne tik patvirtino seniau duotas teises ir privilegijas, bet ir suteikė naujų. 1633-ųjų gegužės 28-ąją pasirašė aktą, skirtą popui Orzeszkowicziui. Prieš tai kovo 13-ąją aktu Mikalojui Campui Scipijonui už nuopelnus kare buvo duota laikyti Merkinės seniūnija. Tų pačių metų birželio 18-ąją patvirtino Merkinės Magdeburgo teisę ir odminių, batiuvių cechų steigimo privilegijas, o liepos 22-ąją suteikė miestui apynių ir medaus sandėlių teisę.

Skulptorius Dalius Drėgva prie savo bakalauro darbo – Vladislovo IV Vazos biusto. Galerija „Akademija“. Vilnius. 2018, gegužės 23

Susirinkusius į Vladislavo IV Vazos biusto atidengimo iškilmes Merkinės krašto muziejuje sveikina Lenkijos Respublikos ambasadorė Lietuvoje Urszula Doroszewska. 2018, gegužės 19. Algimanto ČERNIAUSKO nuotrauka.

1637 metais vesdamas Šv. Romos imperatoriaus Ferdinando II dukrą Ceciliją Renatą Habsburgaitę, karalius savo mylimąją, iš Lvovo kilusią pirklio dukrą Jadvygą Lužkovską ištekino už Mazovijos vėliavininko Jono Vypiskio ir padovanojo jiems Merkinės seniūniją. Taigi savo gyvenimo meilę, kuri jam pagimdė nesantuokinį sūnų Konstantiną ir su kuria kartu gyveno karaliaus rūmuose Varšuvoje nuo 1934-ųjų, buvo priverstas iškelti iš Varšuvos parinkdamas jai Merkinę... Greičiausiai dėl to būdamas Lietuvoje karalius nepraleisdavo progos apsilankyti Merkinėje. „Čia užsibuvo 1639 m. gegužė–birželį. Tąkart jį sulaukė liga, o 1644 m., nepaėjus nė savaitei nuo staigios žmonos Cecilijos Renatos mirties (kaip pasakoja Albrechtas Stanislovas Radvila, jos labai gedė), valdovas staiga nusprendė aplenkti Trakus ir iš Vilniaus vykti į Merkinę. Jis neketino iš čia išvažiuoti, siuntė nurodymus derybininkams su į Lietuvą atvykusiais Maskvos pasiuntiniais” (L. Glemža).

1648-iejį, kai valdovo lėšomis buvo atnaujinama Merkinės bažnyčia, iš dalies permūrytos sienos, padaryti skliautai, buvo lemtingi ir pačiam valdovui. „Vykdamas iš Vilniaus į Lenkiją jis Merkinę pasiekė gegužės 4 d. <...> Valdovo vizitas Merkinėje prasidėjo medžiokle, po jos valdovas blogai pasijuto ir, atsiprašęs dvariškių, „pasišalino“. Norėdamas pasveikti laikėsi gydytojų patarimų – kelis kartus maudėsi pirtyje. Vėliau, kad numalšintų skausmus krūtinės srityje, gydytojai jam davė vaistų. Gegužės 8 d. karaliui prasidėjo galvos skausmai ir ėmė pilti karštis. Valdovo savijauta blogėjo, gydytojams karščio numalšinti nepavyko, ligonis vos galėjo kalbėti. Mirties patale Vladislavas Vaza priėmė sakramentus, vėliau jam buvo suteikta Komunija. Matyt, jau griebiantis paskutinių priemonių, nuspręsta pašventinti medikamentus, kuriais buvo gydomas valdovas. Vladislavas Vaza mirė gegužės 20-osios naktį (iš antradienio į trečiadienį), 2 val. 20 minučių. Valdovo mirties liudytojais buvo tarnai, gydytojai ir keletas centrinių Lietuvos bei Lenkijos pareigūnų, kurių dalis atskubėjo į Merkinę, kai sužinojo apie iškilusį pavojų valdovo gyvybei. Šalia karaliaus jo mirties akimirka neabejotinai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega, paizdininkis Gedeonas Mykolas Trizna, referendorius

Stanislovas Naruševičius ir valdovo dvariškis pakamaris Feliksas Pacas (saugojo raktą nuo skrynelės, kurioje Vladislavas Vaza laikė svarbiausius dokumentus ir testamentą)”.

Apie valdovo paskutinį vizitą Merkinėje plačiau galima paskaityti Liudo Glemžos straipsnyje „Paskutinė Vladislavo Vazos kelionė į Lietuvą”. Tiesa, čia nerasite patvirtinimo, kad karalius mirė ant savo mylimosios Jadvygos Lužkovskos rankų, bet ši legenda turi logikos, nes gyvenimas mėgsta panašaus pobūdžio „pokštus”, o ir Jadvyga tuo metu turėjo būti Merkinėje. Merkinėje populiarūs ir kita legenda, kad karalius prieš pat mirtį buvo išneštas į miesto aikštę. O gal taip atsitiko jau po karaliaus mirties?

Vienai ar kitaip, karaliaus mirties Merkinėje faktas, valdovo teigiamas vertinimas Lietuvos istoriografijoje, jo rezidencijos Merkinėje ir dėmesys miestui bei su karaliumi susiję nūdienos lankomiausi Merkinės pastatai (bažnyčia ir vadinamasis Vazos namas) buvo esminiai ir tam, kad 2016-ųjų pavasarį Merkinės krašto muziejus imtųsi iniciatyvos „Kartu galime daugiau”.

Ši iniciatyva nebūtų prasidėjusi be idėjos, o ją iškėlė Merkinės krašto muziejininkas Žygimantas Buržinskas. Idėja nebūtų pavykusi be organizatorių, o juo buvo Merkinės krašto muziejus (direktorius – Mindaugas Černiauskas). Be rėmėjų ši iniciatyva taip pat nebūtų pasisekusi: dėkojame visiems, kas atsiliepė į muziejaus kvietimą aukoti biustui reikalingoms medžiagoms ir liejimo darbams. Atsiliepusių buvo daug. Aukojusių po eurą, du, penkis buvo šimtai... Tų, kurie aukojo po dvidešimt ir daugiau eurų, buvo apie keturiasdešimt asmenų. Didžiausią indėlį biusto sukūrimui skyrė Alytuje veikianti UAB „Durga” įmonė (vadovas – Kęstutis Žuromskas), jie iniciatyvai paaukojo net 777 eurus. Karaliaus įamžinimas nebūtų pavykęs ir be jauno skulptoriaus Daliaus Drėgvos talento ir rankų, jis už šį darbą neėmė jokio atlygio. 65 kg sveriantį bronzinį Vladislavo IV Vazos biustą skulptorius kūrė pagal karaliaus amžininkų tapytus portretus.

Nuostabu, kad paminklo atidengimo iškilmėse, kitaip nei kvietimu nepasinaudoję Lietuvos nacionalinės valdžios atstovai, dalyvavo Lenkijos Respublikos ambasadorė Urszula Doroszewska ir taip kreipėsi į susirinkusiuosius: „Mes turėjome puikų karalių, karalių, kuris vystė Lietuvos ir Lenkijos ūkį, kuris su ginklu rankose veiksmingai gynė mūsų šalį nuo priešų. Ir jei tas mūsų karalius, žvelgdamas iš dangaus, paklaustų: ką Jūs veikiate, kas vyksta tuose mano kraštuose, atsakyčiau jam: Jūsų Didenybe, Lenkija ir Lietuva yra saugios, priklauso galingiausiajam pasaulyje kariniam NATO aljansui. Mes rūpinamės mūsų sienomis ir rūpinamės mūsų tarpusavio santykiais. Lietuva ir Lenkija kartu švenčia 100-ąsias mūsų nepriklausomybės atgimimo metines“. Šie ambasadorės žodžiai ir jos dalyvavimas šventiniame renginyje tarsi patvirtina, kad karalius Vladislavas Vaza, kaip ir prieš beveik 400 metų, toliau neša naudą Lietuvos ir Lenkijos santykiams, suartina kaimynines valstybes, jas vienija. Tad paminklas karaliui Merkinėje pastatytas pačiu laiku ir yra visapusiškai naudingas projektas, tarnausiantis ne tik dvišalių santykių gerinimui, bet ir istorijos pažinimui, istorinės savimonės puoselėjimui, prisidės prie Merkinės patrauklumo turistiniuose maršrutuose.

Daina apie karaliaus mirtį Merkinėje

*Merkinės aikštėje Karalius mirė,
Žinia ši plinta tartumei ugnis per sausą girią,
Tarytum vėjas ji per kaimus lekia,
Pasieks greit Lenkiją ir Vakarų Europą plačią...*

*Mačiau, kaip aikštėn išnešė prieš mirtį,
Tarytum grynu oru atgaivinti,
Bet kalba jo sargybinis ištikimiausias,
Kad toks jo buvo paskutinis noras šventas...*

*Palikt karaliaus rūmą prieš pat mirtį,
Merkinės miesto aikštėj žmonės akimi bent apkabinti,
Kad pamatytų jie visi, jog jam svarbiausi
Ne rūmai, ne šilkai, prabangūs slenksčiai,
Bet žmonės paprasti, kurie jam pusamžį tarnavo,
O jis tarnavo jiems – taikos metu, o ir per karą...*

Mindaugas ČERNIAUSKAS

Dalius DRĖGVA. Vladislovo IV Vazos biustas. Merkinės krašto muziejus. Algimanto ČERNIAUSKO nuotrauka